

Literature Research Quarterly

Vol. 13, No. 2,

Summer2025

pp. 115-144

Original Article

Study and comparison of the representation of identity in the two novels *Headless Palms* (Qasem-e-Ali Farasat) and *Nights and Days* (Konstantin Simonov)

Abdullah Hassanzadeh Mir Ali^{*1} & Mahboobeh Jafargholi²

1. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Semnan University, Semnan, Iran.

2. PhD student in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Semnan University, Semnan, Iran.

Received date: 12.01.2025

Accepted date: 31.08.2025

Abstract

This study applies a descriptive-analytical method and employs a comparative method to analyze identity representations in two novels: *Headless Palms* (Ghasemali Farasat) and *Days and Nights* (Konstantin Simonov). The theoretical basis of the study is based on Stuart Hall's theory of representation, Smith and Tajfel's theories of identity, and Jürgen Rühle's ideological interpretation. The aim is to explain the similarities and differences in representations of national, social and individual identities in the context of two wars (Iran's Sacred Defense and the Soviet (Russian) front, World War II). Analysis of findings suggests that national and faith (religious) identity in *Headless Palms* is intertwined with the lifeworld of the characters' life experiences, and becomes cemented in moments of crisis, whereas in *Days and Nights*, collective identity is articulated and followed through socialist ideology, based on the

*Corresponding Author's E-mail: a.hasanzadeh@semnan.ac.ir

principles of internationalism grounded in Marxism. Further, unlike Simonov's distinct historical background, intellectual systems and literary style than Farasat's, indicate the cultural and ideological differences between their societies. This comparison finally demonstrates that resistance literature, with identifiable themes of resilience and sacrifice appears to develop identity structures differentially subordinated to the social and intellectual conditions of each country.

Keywords: comparative literature, sustainability literature, identity, Headless Palms Trees (Ghasemali Farasat), Nights and Days (Konstantin Simonov).

Introduction

This research utilized a descriptive–analytical research method and comparative approach to investigate how identity is represented in two novels: Palm Trees Without Heads (Nakhlehāye Bi Sar) by Ghasemali Farast, and Nights and Days (Nochi i Dni) by Konstantin Simonov. The theoretical framework supported the research with Stuart Hall's theory of representation, Anthony Smith's theory of national identity, Henri Tajfel's theory of social identity and Jürgen Rühle's ideological analysis. The main goal was to describe the similarities and differences in how national, social, individual and religious/ideological identity were represented within the context of two major 20th century wars - Iran's Sacred Defense and the Soviet front of World War II. The research indicated that in Palm Trees Without Heads there is a deep intersection of national and religious identity and individual lived experience in the story as compared to Nights and Days, which places national identity in the context of socialist ideology and internationalist solidarity. This difference is due not only to two different historical and political contexts but also to the two distinct narrative methodologies and literary worldviews.

The historical backdrop of Palm Trees Without Heads goes back to the early 1980s, when Iran was erecting and solidifying its new political system following the 1979 Islamic Revolution and the invasion of Iran, beginning on September 22, 1980 when the Iraq's army occupied disrupted Khorramshahr, Qasr-e Shirin,

Mehran and the western, southern parts of Iran. The thirty four day siege of Khorramshahr and the popular resistance particularly by females and adolescents became one of the central symbols of national Islamic identity. In Farast's novel, this experience is created through mentions of "the minarets of the Grand Mosque calling out to you" and "palm trees whose heads are cut off yet trunks remain to provide shade." Military operations, such as Tariq al Quds and Beit al Moqaddas, are also brought to mind indirectly in the context of the novel and contribute to its purposeful ambition. By contrast, *Nights and Days* was written in the context of the most intense years of WW II during the years when the war began in June 1941 with Nazi Germany's Operation Barbarossa that transformed the Eastern Front into the site of its longest and bloodiest battles including the Siege of Leningrad and the Battle of Stalingrad.

Simonov worked as a war correspondent in Stalingrad, and creates vivid, documentary impressions from the Mamayev Kurgan heights, from the odor of gunpowder in the freezing air, to the faces of soldiers who were tired but unbroken. Simonov writes at one point in the novel: "They could feel beneath their feet the soil of Stalingrad... they knew that if this soil fell, then Russia would fall." This statement communicates the atmosphere of war as well as the embodied national ideological identity of the work. In both texts, the representation of individual identity begins at the moment when an individual identity is confronted by serious existential crisis. Naser, in *Palm Trees Without Heads* is first a carefree youth confronted by battle and the martyrdom of family and friends, and he undergoes a profound internal transformation, when he tells Farhad: "I'm in it to the very end," is positioned as a shift from a 'normal' identity to a resistant one. Saburov, in *Nights and Days*, is positioned similarly, soon after the death of Maslennikov, if we take his phrase, "I am still here," as a statement of identity that is defined by the existence of responsibility and collective experience and responsibility, rather than isolation or solitude.

In *Palm Trees Without Heads*, social identity is most physically manifested in the mosque and in the community, because dispatching fighters, praying, and

sharing meals are part of the daily routine. Naser's father's short but suggestive comment that "Naser is either thinking of Khorramshahr or the boys there" reinforces the presence of the collective into the individual and implies the existence of an identity shared across all those belonging to Khorramshahr. In *Nights and Days*, this collectivist imagination is embodied in the army, party committees, and Komsomol youth group, where the shared nature of life and struggle is marked by more imposed discipline and a scheduled routine but offers the same shared identity and sense of responsibility. National identity manifests itself in different ways in each novel. In *Palm Trees Without Heads*, Khorramshahr, the Karun River, and the palm groves are more than geographical representations; they are essentially all components of identity. Shahnaz, the sister of the narrator, says at one point: "The martyrs are like the palms--without heads." This is consistent with Benedict Anderson's view of the nation as an "imagined community." given this approach to "Nights and Days," there is the Mamayev Kurgan, the monument with 200 steps representing the 200 days of the Battle of Stalingrad, as well as the old mother at the start of the story who grips clods of earth in her fist, and symbols of resistance, that frame national identity in collective memory. With religious and ideological identity perhaps creating the largest gulf between the two texts; for example, in "Palm Trees Without Heads" with the image of Imam Khomeini, prayers between battles, and invocations at the front line all serving as anchors within the psychology and identity of the combatants. In fact, even in Naser's request of his mother, "pray for me" the request underscores that religion is an inseparable dimension of his actions. In "Nights and Days," the Communist Party and socialist ideological believe takes this role. Further distance from religious markers is deliberate and represents Simonov's commitment to class as comrade, justice on behalf of society, and the ideal of internationalism to be achieved in the future. Saburov's one of many pronouncements, "if I die or surrender this place will no longer be Russia," references a wholly secular ethos with the same emotional feeling as anything that evokes faith.

Stylistically, and manifestly so, Farast utilizes a close third person point of view focusing on the feelings of the hero, sometimes pausing to extend to method director

moments that are potentially symbolic or existential--to a black draped palm, tears from a mother character, all set against the siege of the entire city. The combination of dialogue, rich descriptive prose, and rhythm, tantalizes the general reader in intimate scenes that invite sometimes conflicting empathy. Simonov, conversely, employs a reporter's third person perspective to detail descriptions, but moves fast enough to shift scenes quickly and interconnect between tangible details in a conversation, such as geography, weapons possession, as well as the weather--in the way a good socialist realist would aim toward documenting and transferring the collective employed experience rather than individual sympathetic emotion. The comparative piece shows that even sentence structure and balance between dialogue and description are ways to represent identity. Farast's sentences characterize long, metaphor driven dialogues that develop human and spiritual relationships rather than the functionalist relationship presented in Simonov's short, action driven sentences--wherein military expediency becomes tangible expression of shared objectives."

Conclusion

In summary, despite their different ideological views, both novels view war as a moment to re-negotiate and stabilize identity. In *Palm Trees Without Heads*, this identity evolves from the competing domains of religion and nationality, and in *Nights and Days* it comes from socialism and international collectivism. These distinctions are less about conflicting values and more a product of cultural and historical circumstances. If we think of Hall's theories surrounding representation, both stories point to the signification process that is always particular to discourses and the power structures that produce them. In looking through Smith's perspective, both countries look to redefine their values, symbols and collective memories in a moment of danger. Future intercultural research could take the same historical moments in the two nations - for example, circumstances during their respective nineteenth century wars and revolutions - to understand the transformations and continuity of identity layers outside of wartime contexts. A comparative analysis

with the literatures of other nations that have endured war and revolution concurrently might also highlight some interesting dimensions of ideological context as it surrounds identity representation.

It is evident from this analysis that, even when firmly rooted in fundamentally distinct religious and secular worldviews, resistance literature can act as a bridge of commonality in understanding between nations, as both are ultimately predicated, in different ways, on shared values of survival, freedom, and dignity.

References

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Revised ed.). Verso.
- Ashplant, T. G., Dawson, G., & Roper, M. (Eds.). (2000). *The politics of war memory and commemoration*. Routledge.
- Hall, S. (1990). *Cultural Identity and Diaspora*. In J. Rutherford (Ed.) , *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart
- Hall, S., & du Gay, P. (Eds.). (1996). *Questions of cultural identity*. London: SAGE Publications
- Симонов, К. (1984). Константин Симонов в воспоминаниях современников (Л. А. Жадова, С. Г. Караганова, Е. А. Кацёва, Сост.; М. Я. Малхазова, Ред.). Москва: Советский писатель
- Корючкина, О. В. (2020). Константин Симонов. Центральная библиотека им. А. С. Пушкина
- Холодковский, К. Г. (2017). Российская идентичность: исторический путь. В Э. А. Семененко (Ред.), *Идентичность: Личность, общество, политика*. Москва: Всемир.

بررسی و مقایسه بازنمود هویت در دو رمان (قاسمعلی فراست) و رمان شب‌ها و روزها (کنستانتین سیمونوف)

عبدالله حسن‌زاده میرعلی^{۱*}، محبوبه جعفرقلی^۲

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران
۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۹

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۱۰/۲۳

چکیده

این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد تطبیقی به بررسی بازنمایی هویت در دو رمان «نخل‌های بی‌سر» اثر قاسمعلی فراست و «شب‌ها و روزها» اثر کنستانتین سیمونوف می‌پردازد. مبانی نظری بر اساس نظریه بازنمایی استوارت هال، رهیافت هویت اسمیت و تاجفل، تحلیل ایدئولوژیک یورگن روله تدوین شده است. هدف، تبیین شباهت‌ها و تفاوت‌های بازنمایی هویت ملی، اجتماعی و فردی در بستر دو جنگ دفاع مقدس ایران و جنگ جهانی دوم در جبهه شوروی (روسیه) است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در «نخل‌های بی‌سر» هویت ملی و دینی با تجربه فردی شخصیت‌ها، پیوند خورده و در مواجهه با بحران، تقویت می‌شود؛ در حالی که در «شب‌ها و روزها» هویت جمعی، تحت تأثیر ایدئولوژی سوسیالیستی و اصل انترناسیونالیسم مارکسیستی برجسته می‌گردد. تفاوت در بستر تاریخی، نظام فکری و سبک نویسندگی دو نویسنده بازتابی

* E-mail: a.hasanzadeh@semnan.ac.ir

نویسنده مسئول:

مقاله برگرفته از رساله دکتری است.

از تفاوت‌های فرهنگی و ایدئولوژیک دو جامعه است. این مقایسه نشان می‌دهد که ادبیات پایداری، باوجود اشتراک در مضامینی چون مقاومت و فداکاری، در ساختار هویتی خود متأثر از شرایط اجتماعی و فکری هر ملت است.

واژگان کلیدی: ادبیات تطبیقی، ادبیات پایداری، هویت، نخل‌های بی‌سر(فراست)، شب‌ها و روزها(سیمونوف)

۱. مقدمه

ادبیات همواره آینه‌ای تمام‌نما از تحولات تاریخی، اجتماعی و سیاسی هر ملت است؛ به‌ویژه در بزنگاه‌هایی که بحران و تهدید موجودیت جمعی به اوج می‌رسد. در چنین شرایطی، ادبیات ثبت‌کننده رخدادها و بازتاب‌دهنده و شکل‌دهنده هویت فردی، ملی و اجتماعی است. یکی از مهم‌ترین گونه‌های درگیر با این موقعیت‌ها «ادبیات پایداری» است؛ گونه‌ای که در زمینه جنگ، اشغال و مقاومت، وفاداری به سرزمین، مردم و ارزش‌ها را برجسته می‌سازد.

این پژوهش با رویکردی تطبیقی، به بررسی بازنمایی هویت در دو رمان برجسته از دو سنت فکری، فرهنگی و سیاسی متفاوت می‌پردازد: «نخل‌های بی‌سر» نوشته قاسمعلی فراست، از نخستین آثار ادبیات دفاع مقدس ایران در جریان جنگ تحمیلی ایران و عراق (۱۳۵۹-۱۳۶۷ش) و «شب‌ها و روزها» اثر کنستانتین سیمونوف که در عرصه جنگ جهانی دوم و جبهه نبرد شوروی با آلمان نازی (۱۹۴۱-۱۹۴۵م) شکل گرفته است. اشتراک این دو اثر در محوریت جنگ و مقاومت، و اختلاف در بافت ایدئولوژیک و فرهنگی، مبنای انتخاب است.

یکی از خلأهای مطالعاتی موجود، کمبود پژوهش‌های تطبیقی درباره بازنمایی هویت ملی و اجتماعی در دو فضای انقلاب اسلامی ایران و شوروی مارکسیستی است. این پژوهش بر پایه

نظریه هویت ملی اسمیت^۱، نظریه هویت اجتماعی تاجفل^۲، کهن‌الگوهای یونگ^۳ و مفهوم «بازنمایی» هال^۴ در مطالعات فرهنگی است. هال، «هویت را امری ساخته‌شده در بستر گفت‌وگوها و قدرت می‌داند، نه امری ذاتی و تغییرناپذیر.» (Hall, 1996:4) همچنین برای تحلیل دقیق‌تر رویکرد شوروی، به دیدگاه‌های یورگن روله^۵ درباره نسبت ادبیات مارکسیستی-لنینیستی با ایدئولوژی حاکم استناد می‌شود. در شب‌ها و روزها، جهان‌وطنی سوسیالیستی و تقدم جمع بر فرد، عناصر اصلی هویت روایی‌اند. این نگاه، بازنمایی هویت در شب‌ها و روزها را به‌سوی تأکید بر وفاداری حزبی و اتحاد فراملی سوق می‌دهد. در مقابل، نخل‌های بی‌سر بر پیوند ناگسستنی هویت دینی و ملی تأکید دارد؛ پیوندی که در مواجهه با بحران جنگی نه تنها تضعیف نشده؛ بلکه در دل روایت تقویت می‌شود.

دو نویسنده، تجربه مستقیم جنگ را در کار خود وارد کرده‌اند. فراست، پس از شهادت برادرش، سال‌ها در جبهه حضور داشت و روایتش را از دل تجربه زیسته نوشت. سیمونوف نیز سال‌ها به‌عنوان خبرنگار جنگ، از استالینگراد تا دیگر شهرهای خط مقدم را گزارش کرده و صحنه‌ها را در متن ادبی بازآفرینی کرده است. هر دو اثر، نه در فاصله زمانی پس از جنگ، بلکه در حین یا اندکی پس از رخدادها نوشته شده‌اند؛ همین امر به اصالت روایت‌ها افزوده است. زمینه تاریخی این دو جریان ادبی، در ایران به دفاع مقدس علیه تجاوز عراق بازمی‌گردد که از منظر ملی - مذهبی به‌عنوان جهاد و دفاعی مقدس تلقی شد و در شوروی به مبارزه حزب سوسیالیستی علیه فاشیسم که در چهارچوب ایدئولوژی مارکسیستی تعریف می‌شد. ادبیات پایداری ایران ریشه در جنبش‌های مقاومت ملی، اجتماعی و مذهبی قرون اخیر دارد؛ از جمله مقابله با اشغالگری روس و انگلیس، نهضت مشروطه و مبارزات ضداستعماری. این جریان در

۱. Anthony D. Smith (۱۹۳۹-۲۰۱۶) جامعه‌شناس و متخصص در مطالعات ملی‌گرایی و هویت ملی

۲. Henri Tajfel (۱۹۱۹-۱۹۸۲) بنیان‌گذار نظریه هویت اجتماعی

۳. Carl Gustav Jung (۱۸۷۵-۱۹۶۱) بنیان‌گذار روان‌شناسی تحلیلی

۴. Stuart Hall (۲۰۱۴-۱۹۳۲) نظریه‌پرداز و پیشگام در مطالعات فرهنگی و نظریه بازنمایی

۵. Jurgen Ruhle (1910-1997) منتقد و تاریخ‌نگار ادبی

دوران انقلاب اسلامی و به‌ویژه در سال‌های دفاع مقدس، شکوفایی و گسترشی چشمگیر یافت. در مقابل، ادبیات جنگ روسیه از تجربه مقاومت در برابر حمله ناپلئون و جنگ‌های قرن نوزدهم سرچشمه گرفته و در دهه‌های ۱۹۴۰ و ۱۹۵۰ میلادی، با اوج‌گیری نبرد ضد فاشیستی، به غنای محتوایی و گسترش ژانری بیشتری رسید.

از این‌رو، واکاوی دقیق زمینه‌های تاریخی و ایدئولوژیک هر دو اثر، برای فهم نحوه بازنمایی هویت در آن‌ها ضروری است. در محیط ایرانی، هویت فردی، اجتماعی و دینی در یکدیگر تنیده می‌شوند تا در برابر تهدید خارجی به وحدت ملی بینجامند؛ در ساحت شوروی، هویت فردی در ساختار جمع‌گرایی حزبی حل می‌شود و تعهد به آرمان سوسیالیستی بر هر مؤلفه دیگری پیشی می‌گیرد.

بر اساس این چهارچوب، پرسش‌های پژوهش عبارت‌اند از: ۱- هویت ملی، اجتماعی، فردی و دینی در دو رمان نخل‌های بی‌سر و شب‌ها و روزها چگونه بازنمایی شده‌اند و بحران‌های جنگی چه تأثیری بر شکل‌گیری و تحول این هویت‌ها داشته است؟

۲- چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان بازنمایی این مؤلفه‌ها در ادبیات پایداری ایران و شوروی وجود دارد؟

۱.۱- پیشینه تحقیق

ادبیات پایداری به‌عنوان شاخه‌ای مهم از ادبیات، نقش اساسی در بازنمایی مقاومت ملت‌ها در برابر بحران‌های اجتماعی و سیاسی دارد. در ایران و شوروی، تجربه جنگ‌های ویرانگر و مقاومت مردمی، بستری پدید آورد که مضامینی چون فداکاری، وطن‌دوستی، هویت و ایستادگی در آن‌ها برجسته است. در ایران، سنگری (۱۳۸۹ش) و صنعتی (۱۳۸۹) به ویژگی‌های مشترک این ادبیات و اهمیت وطن‌دوستی پرداخته‌اند و سیدکاشانی (۱۳۹۷) نیز به بررسی رمان‌های دفاع مقدس و جنگ جهانی دوم پرداخته است.

در ادبیات روسیه، گلکار (۱۳۹۴) نقش مقاومت مردم شوروی را در شکل‌گیری رمان‌های جنگی تحلیل کرده و غنیمی هلال (۱۳۸۳) به‌صورت تطبیقی ادبیات مقاومت کشورها را با اشاره

به شباهت‌ها و تفاوت‌های فرهنگی بررسی کرده است. در پژوهش‌های دانشگاهی، شفیی (۱۳۹۰)، یعقوبی (۱۳۹۳)، درویش (۱۳۹۴) و محمدی (۱۳۹۷) مقایسه‌هایی میان داستان‌نویسی ایران و روسیه انجام داده‌اند. تمرکز پژوهش حاضر، مقایسه تطبیقی مؤلفه‌های هویت در نخل‌های بی‌سر قاسمعلی فراست و شب‌ها و روزها کنستانتین سیمونوف است. این مطالعه بر نظریه هویت ملی آنتونی اسمیت، هویت اجتماعی تاجفل و ترنر، کهن‌الگوهای یونگ و مفهوم «بازنمایی» استوارت هال در مطالعات فرهنگی استوار است و برای تحلیل دقیق‌تر رویکرد شوروی از دیدگاه یورگن روله در ادبیات و انقلاب بهره می‌گیرد. این چهارچوب، بررسی درهم‌تنیدگی هویت ملی، اجتماعی و فردی را در بسترهای تاریخی و ایدئولوژیک متفاوت امکان‌پذیر می‌کند.

آثار نظری دیگری نیز در زمینه بازنمایی هویت در ادبیات جنگ استفاده شده‌اند؛ از جمله هویت و ادبیات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس نوشته قبادی که نسبت هویت ایرانی-اسلامی و ادبیات پایداری را تبیین می‌کند، و ادبیات داستانی جنگ در ایران اثر سعیدی که با رویکرد نظام‌مند این آثار را به چهار دسته ارزش‌مدار، جامعه‌مدار، انتقادمدار و انسان‌مدار تقسیم می‌کند. این منابع، پشتوانه غنای نظری پژوهش‌اند.

رمان شب‌ها و روزها بر اساس ترجمه ناصر منصوری تحلیل شده است. بهره‌گیری از ترجمه معتبر فارسی، همراه با منابع تحلیلی، بررسی علمی را تقویت کرده است. به باور کفافی (۱۳۸۲) ترجمه راه شناخت بیشتر ادبیات بیگانه است و شول (۱۳۸۶) یادآور می‌شود این رویکرد گاه تنها راه واقعی آشنایی با ادبیات زبان‌های کمتر دسترس است. بر این اساس، تحقیق حاضر وجوه اشتراک و افتراق فرهنگی، ایدئولوژیک و ادبی ایران و روسیه را در بازنمایی هویت در شرایط جنگ آشکار می‌کند.

۲-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

این پژوهش به تحلیل تطبیقی مؤلفه‌های هویت در ادبیات پایداری ایران و روسیه می‌پردازد و نشان می‌دهد که جنگ‌ها و بحران‌های ملی چگونه در شکل‌گیری و تحکیم هویت ملی، اجتماعی و فردی شخصیت‌ها اثرگذارند. اهمیت آن در بازتاب ارزش‌های ملی و دینی در برابر تهدیدات

خارجی و فراهم کردن درکی عمیق‌تر از تعاملات فرهنگی و تفاوت‌های ادبی دو کشور است. درک هویت در ادبیات شوروی بدون توجه به ایدئولوژی مارکسیستی - لنینیستی و «جهان‌وطنی سوسیالیستی» ناقص خواهد بود؛ جریانی که با نفی فردیت، هویت جمعی حزب را برجسته می‌کند. در مقابل، ادبیات دفاع مقدس ایران پیوندی ژرف میان هویت دینی و ملی برقرار کرده و بر تجربه فردی، شهادت‌طلبی و ایمان دینی استوار است. این تمایز مبنایی، محور اصلی مقایسه در این پژوهش محسوب می‌شود.

۲. مبانی نظری

۱-۲. ادبیات پایداری ایران و روسیه

«در تاریخ گذشته یا معاصر زندگی انسان هیچ اثر ادبی ارزنده‌ای نمی‌توان یافت که از عنصر پایداری بی‌بهره باشد» (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۷). به باور غالی شکری نیز «ادب پایداری بسیار بزرگ‌تر از آن است که در قالب‌های محدود گنجانیده شود.» (شکری، ۱۳۶۶: ۳-۴) در این چهارچوب، اصطلاحاتی چون ادبیات جنگ، پایداری، مقاومت و دفاع مقدس برای توصیف این شاخه رایج شده است. حسینی، جنگ‌ها را بر اساس هدف (عادلان/ناعادلان) یا قلمرو (داخلی/خارجی) دسته‌بندی می‌کند. (حسینی، ۱۳۹۲: ۲۸) فروغی نیز آغاز جنگ تحمیلی را به اقدام رژیم عراق نسبت داده و دفاع ایران را نمونه ادبیات مقاومت می‌داند. (فروغی، ۱۳۸۹: ۹۲) سنگری تأکید می‌کند: «ادبیات پایداری هر ملت، می‌تواند جهان‌شمول باشد.» (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۸) جهان‌شمولی، به تعبیر غنیمی، یعنی «عبور از مرزهای زبان اصلی و ورود به ادبیات و زبان‌های دیگر.» (غنیمی هلال، ۱۳۸۳: ۱۳۷)،

ندا، «ادبیات تطبیقی را مطالعه روابط تاریخی ادبیات ملتی با ملل دیگر و میزان تأثیرات متقابل می‌داند.» (ندا، ۱۳۸۴: ۲۷) کفافی در مورد رویکرد آمریکایی ادبیات تطبیقی می‌گوید: «این مکتب، علاوه بر روابط بین‌المللی، پیوند ادبیات با سایر هنرها و علوم انسانی را می‌سنجد.» (کفافی، ۱۳۸۲: ۲۴) این پژوهش نیز رویکرد آمریکایی را برگزیده است؛ زیرا برخلاف مکاتب دیگر، امکان

تحلیل چندبعدی مؤلفه‌های هویت در بسترهای تاریخی، فرهنگی، ایدئولوژیک و اجتماعی را فراهم می‌سازد و مباحث نظری را با ادبیات جنگ و پایداری پیوند می‌دهد.

«پیدایش ادبیات مقاومت جهانی، نتیجه حضور نویسندگان اروپایی در خطوط مقدم جنگ‌های جهانی اول و دوم است.» (ترابی، ۱۳۸۹: ۱۰۸) گلکار درباره ادبیات پایداری روسیه می‌گوید: «جنگ جهانی دوم مهم‌ترین عامل شکل‌گیری حیات اجتماعی و ادبی آن دوران بود و مبارزه نویسندگان علیه اشغالگران فاشیست، این جریان را پدید آورد.» (گلکار، ۱۳۹۴: ۲۴) «شب‌ها و روزها اثر سیمونوف نشان می‌دهد که چگونه هویت ملی به سلاحی معنوی علیه نازیسم بدل شد.» (همان، ۴۴۲)

در ادبیات دفاع مقدس ایران و پایداری روسیه، شباهت‌های بارزی به چشم می‌خورد. هر دو ملت ابتدا انقلاب داخلی و سپس جنگ خارجی را تجربه کردند: «جنگ تحمیلی هشت‌ساله و حمله آلمان نازی به شوروی (روسیه).» نویسندگان هر دو کشور، مانند فراست و سیمونوف، با حضور مستقیم در میدان نبرد، واقعیت‌های جنگ را به هنر روایی بدل کردند. نتیجه این تجربه مشترک، بازتاب مضامینی چون هویت ملی، وطن‌دوستی، شهادت، زنان و صحنه‌های محاصره است که در هر دو اثر به‌روشنی دیده می‌شود.

۲-۲ هویت

هویت مفهومی چندلایه است که تعاریف متنوعی از آن ارائه شده است. در کشف، هویت معادل تشخیص و برابر با ماهیت دانسته شده و در نفایس‌الفنون جزئی از ذات و مصداق ماهیت معرفی شده است؛ یعنی «چیزی که درباره آن سؤال می‌شود.» (قبادی، ۱۳۹۸: ۵۹) همچنین «به معنای شخصیت، ذات و عامل تمایز تعریف شده است.» (یوسفی، ۱۳۸۰: ۱۷).

«هویت به دو سطح فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود و هویت ملی زیرمجموعه هویت اجتماعی است.» (ابوالحسنی، ۱۳۸۷: ۴) «هویت فردی مجموعه ویژگی‌های جسمانی، عاطفی، اعتقادی و اخلاقی است که فرد را از دیگران متمایز می‌کند.» (یوسفی، ۱۳۸۰: ۱۷) «اریک اریکسون، هویت را در پاسخ به پرسش "انسان کیست و جایگاه او در نظام اجتماعی کجاست؟"

تعریف می‌کند.» (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۴).

استوارت هال سه برداشت از هویت مطرح می‌کند: «ثابت و درونی، برساخته در تعامل با جامعه، و سیال وابسته به بازنمایی فرهنگی؛ او هویت را فرایندی در حال شدن می‌داند.» (Hall, 1990: 222-225) «شاخص‌های بروز هویت اجتماعی شامل حمایت از جامعه، اعتماد اجتماعی، علاقه به سرزمین و فرهنگ، مشارکت اجتماعی و تعهد متقابل است.» (بیرو، ۱۳۷۰: ۴۰۰) «هویت ملی، احساس تعلق و وفاداری به عناصر مشترک جامعه است.» (یوسفی، ۱۳۸۰: ۱۷) «به گفته آنتونی اسمیت، عناصر آن ارزش‌های دینی و فرهنگی، سرزمین، زبان، نمادها، تاریخ، سنت و ادبیات است.» (زهیری، ۱۳۸۱: ۲۰۱) (نصرآبادی، ۱۳۸۴: ۷۸) قبادی نیز بر نقش ادبیات در بازتولید هویت تأکید دارد و آن را پیونددهنده باورها با تحولات پیرامون می‌داند. (قبادی، ۱۳۹۸: ۵)

۲-۲-۱ بازنمایی و هویت در نظریه استوارت هال

در مطالعات فرهنگی معاصر، هویت مفهومی ثابت نیست و ساختاری فرهنگی، تاریخی و گفتمانی دارد و در شرایط بحران برجسته می‌شود. (Hall, 1996: 275) هال بازنمایی را فرایندی بنیادین در شکل‌گیری معنا و هویت می‌داند؛ معناها در بستر تاریخ، فرهنگ و قدرت تولید می‌شوند و ثبات قطعی ندارند. (هال، ۱۳۹۶: ۷)؛ (Hall, 1996: 4) «شناخت ما از خود و جهان اجتماعی بر اساس نظام‌های مفهومی آموخته‌شده شکل می‌گیرد و بازنمایی فرهنگی، سازوکار شکل‌گیری هویت و تثبیت آن در روایت‌های ادبی است.» (هال، ۱۳۹۱: ۳۲ و ۳۶) هویت پست‌مدرن به باور او، «سوژه‌ای سیال و متنوع است که پیوسته بازنمایی می‌شود» (هال، ۱۳۹۶: ۷) و «درون گفتمان‌ها و از طریق راهبردهای خاص تولید می‌شوند.» (هال، ۱۳۹۶: ۲۳) قبادی نیز ادبیات را پلی میان گذشته و اکنون می‌داند که حافظه جمعی و میراث فرهنگی را به امروز پیوند می‌زند. (قبادی، ۱۳۹۸: ۶۵-۶۶) بدین‌سان، چهارچوب هال ابزار نظری ارزشمندی برای تحلیل بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی، اجتماعی و دینی در رمان‌های پایداری ایران و روسیه است، به‌ویژه زمانی که این هویت‌ها در بستر جنگ و بحران به‌صورت نمادین و روایی تجلی می‌یابند.

۳. بحث

۳-۱. تحلیل رمان «نخل‌های بی‌سر»

رمان «نخل‌های بی‌سر» اثر قاسمعلی فراست در بستر جنگ تحمیلی ایران و عراق (۱۳۵۹-۱۳۶۷) شکل گرفته است؛ جنگی که از منظر ادبیات پایداری ایران، «نه صرفاً یک درگیری نظامی، بلکه تهاجمی علیه هویت، دین و فرهنگ ایرانی - اسلامی تلقی می‌شود.» (سعیدی، ۱۳۹۵: ۶۱) تجربه مستقیم نویسنده از جبهه، روایت را به واقعیت نزدیک کرده و نگاه او به مؤلفه‌های هویتی را تقویت کرده است.

ناصر، شخصیت اصلی، در مسیر روایت، از جوانی معمولی به رزمنده‌ای متعهد بدل می‌شود؛ تغییری که مطابق نظریه اریکسون، در تعامل با بحران و از طریق پیوند با ارزش‌های جمعی رخ می‌دهد. این تحول با اعتراف فرهاد آشکار می‌شود: «قبل از انقلاب، به‌زور هفته‌ای یک‌بار راست قبله وا می‌ایستاد؛ اما حالا خواهرشو داده، برادرشو داده؛ بازم می‌گه من تا آخر خط هستم.» (فراست، ۱۳۸۵: ۱۶۲)

فراست با نمادهایی چون «نخل»، «مادر» و «شهر» هویت ملی - دینی را برجسته می‌کند. تعلق ناصر به مسجد و پیوند با خانواده شهدا، فردیت را در خدمت جمع قرار می‌دهد: «پدر گفت: ناصر نمی‌تونه نخوره. یا به یاد خرمشهره یا به یاد بچه‌های اونجاست.» (همان: ۱۸۱)

نقد شخصیت به مسئولان بی‌تفاوت که می‌گویند: «مگر جنگ جهانی است؟» (همان، ۸۷) و نمایش همبستگی مردمی در اوج محاصره، نشان‌دهنده جایگاه مقاومت به‌عنوان مؤلفه‌ای کلیدی در ساخت هویت است. پایان‌بندی اثر نیز هم‌زمانی آزادی خرمشهر و شهادت ناصر را به‌عنوان نقطه اوج هویت ایثارگرانه برجسته می‌کند. سعیدی معتقد است: «شهادت او می‌توانست اثرگذارترین صحنه داستان باشد؛ اما این واقعه تنها با یک جمله شتاب‌زده بیان می‌شود.» (سعیدی، ۱۳۹۵: ۶۶) «پس ناصر هم شهید شد!» (فراست، ۱۳۸۵: ۱۹۱)

۳-۲. تحلیل رمان «شب‌ها و روزها»

«کنستانتین سیمونوف (۱۹۱۵-۱۹۷۹)، شاعر، رمان‌نویس و خبرنگار جنگی شوروی (روسیه)،

تمامی جنگ بزرگ میهنی را در جبهه گذراند. تجربه مستقیم او از نبردها، به‌ویژه بوبینیچی ۱۹۴۱م، نگرش جمع‌گرایانه و قهرمان‌محورش را شکل داد و آثارش را به نمونه شاخص بازنمایی هویت جمعی سوسیالیستی بدل کرد.» [کورچوکینا] (Корючкина, 2020:2) «شب‌ها و روزها بازتابی از رئالیسم سوسیالیستی است که هویت فردی را در دل جمع و در خدمت حزب و میهن معنا می‌کند. ژادوا او را «وفادار به رسالت اجتماعی - ایدئولوژیک نویسنده شوروی (روسیه) می‌داند و درعین‌حال، بر انسانی بودن قهرمانان حتی فرماندهانش تأکید می‌کند.» (Жадова, 1984:5,62)

این رویکرد با اخلاق کاری منظم و بهره‌گیری از تجربه میدانی همراه بود: «سیمونوف از گزارش‌های خط مقدم، مصاحبه با سربازان و حضور در جبهه مواد خام آثارش را ساخت. او می‌کوشید نکته اصلی را سریع دریابد و موجز بیان کند.» (همان: ۳۹) ژادوا «بر حس عدالت و توجه او به رفاقت، دوستی و دلجویی از آسیب‌دیدگان نیز تأکید دارد.» (همان: ۹، ۱۳)

در رمان، روایت با تصویر موجز آغاز نبرد استالینگراد شروع و بر شخصیت الکسی سابوروف متمرکز می‌شود که زیر فشار مسئولیت و فقدان هم‌زمان، دچار بحران فردیت است: «ماسله‌نیکوف کشته شد. من هنوز اینجا هستم...» (سیمونوف، ۱۳۶۳: ۴۵۷) پاسخ او به این بحران، پناه بردن به احساسات دینی نیست؛ بلکه بازتعریف خود در نسبت با جمع و میهن است: «خب حالا می‌جنگیم.» (همان: ۴۵۷) این دگردیسی، مطابق ایده هال درباره سیال بودن هویت، نشان می‌دهد: هویت سابوروف محصول بازتعریف مستمر در بستر بحران است.

سه ساختمان، نماد روسیه است. «ما تمام روسیه^۶ را مثل همین ساختمان پس خواهیم گرفت.» (همان: ۴۴۲) چکیده منطق رمان، ترجمه رنج فردی به استقامت جمعی و تقدم هویت ملی و ایدئولوژیک بر فردیت است. این اثر، «هم محصول دستگاه زیبایی‌شناسی رئالیسم سوسیالیستی و هم حاصل اخلاق حرفه‌ای نویسنده‌ای است که واقعیت جنگ را موجز، انسانی و متعهد منتقل کرده است.» (Жадова, 1984:39,62)

۶. در متن اصلی «روسیه» به معنای سرزمین مادری و وطن به‌کار رفته است، هرچند بافت تاریخی داستان به اتحاد جماهیر شوروی (روسیه) مربوط می‌شود.

۳-۳. مقایسه سبک و بستر فکری دو نویسنده

باوجود تفاوت‌های فرهنگی و ایدئولوژیک، هر دو نویسنده جنگ را بستری برای بازتعریف هویت تلقی می‌کنند. در نخل‌های بی‌سر، هم‌پیوندی هویت ملی و دینی، مقاومت فردی را با ایمان مذهبی و تعلق به سرزمین تلفیق می‌سازد؛ درحالی‌که در شب‌ها و روزها، واقع‌گرایی سوسیالیستی بر همبستگی جمعی و انترناسیونالیسم تأکید کرده و فردیت را در چهارچوب آرمان‌های حزبی سازمان‌دهی می‌کند. سبک روایت فراست، با زبانی صمیمی و گاه شاعرانه و زاویه دید نزدیک به شخصیت‌ها، بازنمایی تجربه‌های انسانی و نمادهایی چون «نخل» و «مادر» را در تقویت بار هویتی به کار می‌گیرد. در مقابل، سیمونوف با نثری رسمی و توصیف‌گر، مبتنی بر تجربه عینی خبرنگاری جنگ، جزئیات میدان نبرد را به‌دقت بازآفرینی کرده و رسالت اجتماعی نویسنده شوروی (روسیه) را برجسته می‌سازد. این تمایزات سبکی بازتاب‌دهنده تفاوت بسترهای تاریخی دو اثر، ادبیات دینی - انقلابی ایران دهه شصت در برابر تهاجم خارجی و واقع‌گرایی سوسیالیستی شوروی در خدمت تحکیم وفاداری ایدئولوژیک است.

۴. تحلیل

۴-۱. بازنمود انواع هویت در رمان نخل‌های بی‌سر

استوارت هال، نظریه‌پرداز معاصر مطالعات فرهنگی، رویکردی گفتمانی به هویت دارد که «در دل روایت‌ها، بازنمایی‌ها و تفاوت‌ها شکل می‌گیرند. آن‌ها همواره در حال بازسازی و بازتعریف‌اند. ادبیات و هنر، فضاهایی هستند که در آن‌ها تخیل فرهنگی هویت به زبان درمی‌آید.» (هال، ۱۳۹۷: ۵۴-۶۸) این نگاه، به‌ویژه در تحلیل هویت در ادبیات پایداری که از دل بحران‌ها، جنگ‌ها و گفتمان‌های ایدئولوژیک شکل می‌گیرد، کارآمد است.

۴-۱-۱. هویت فردی

هویت فردی در نگاه اریک اریکسون به معنای دریافت و تصویر فرد از خویشتن و جایگاه اجتماعی

خویش است؛ پاسخی که انسان به پرسش بنیادین «من کیستم؟» می‌دهد و آن را در پیوند با گذشته، حال و آینده می‌بیند (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۴). این هویت، به‌ویژه در شرایط بحرانی چون جنگ، در معرض بازتعریف و بازسازی قرار می‌گیرد و فرد را ناگزیر می‌سازد معنای تازه‌ای از خود بیابد.

در نخل‌های بی‌سر، شخصیت اصلی، ناصر، نمونه بارز این فرایند تحول است. او از جوانی عادی با پایبندی حداقلی به مناسک دینی، در متن انقلاب و دفاع مقدس، به رزمنده‌ای مؤمن و وفادار بدل می‌شود. برای او جنگ تنها عرصه‌ای نظامی نیست؛ بلکه بازگشت به اصل، ایمان و مسئولیت اخلاقی است؛ امری که در گفت‌وگوهای شخصیت‌ها نیز بازتاب یافته است:

«فرهاد می‌خندد: قبل از انقلاب، به زور هفته‌ای یک‌بار راست قبله‌ها می‌ایستاد؛ اما حالا خواهرشو داده، برادرشو داده؛ بازم می‌گه من تا آخر خط هستم.» (فراست، ۱۳۸۵: ۱۶۲)

باین‌حال، فشارهای مداوم جنگ و فقدان عزیزان، بُعد دیگری از هویت فردی را آشکار می‌کند؛ جایی که استقامت با شکنندگی درهم می‌آمیزد. ناصر که هویت خود را در پیوند با مقاومت ساخته است، ناچار می‌شود بارها میان ایمان، تعهد و رنج‌های شخصی به تعادل برسد. این وضعیت یادآور نکته یورگن روله درباره قهرمانان جنگ است؛ زمانی که فردیت در زیر بار تعهدات جمعی و بحران‌های انسانی فرسوده می‌شود.

فراست با جزئیات روایی، نشانه‌های این فرسایش را نشان می‌دهد:

«ناگهان خوابید و گفت: بخوابین، عراقی‌ها دارن می‌آن.» (همان، ۱۷۸)

«با هر دونه تسبیح می‌گفت: محمود رفت. کاظم رفت...» (همان، ۱۸۱)

«اگر می‌خواهین من کمتر اذیت بشم، باید موافقت کنین برم خرمشهر.» (همان، ۱۸۳)

این صحنه‌ها گویای آن است که هویت فردی در بستر جنگ، فرایندی پویاست: ترکیبی از اراده و آسیب‌پذیری که تنها با بازآفرینی مستمر معنا پیدا می‌کند.

۴-۱-۲. هویت اجتماعی

بر اساس نظریه‌ی هویت اجتماعی هنری تاجفل، انسان‌ها برای تأمین نیاز به تعلق، افتخار و

خودسازگاری، خود را با گروه‌های اجتماعی مهم زندگی‌شان همانندسازی می‌کنند. این گروه‌ها، به‌ویژه در شرایط بحران و جنگ، نقش تعیین‌کننده‌ای در تعریف و بازتعریف هویت فردی و جمعی دارند. از نظر تاجفل، «تعلق به گروه، علاوه بر ایجاد احساس امنیت و عزت نفس، موجب جهت‌دهی به رفتار و کنش‌های فرد می‌شود.» (آمال، ۱۳۹۰: ۱۲۲ و ۱۲۵)

در جامعه‌شناسی جنگ نیز، همان‌طور که ادیبی به نقل از هگل بیان می‌کند، «جنگ می‌تواند تجلی یک وحدت جمعی یا چهره‌ی رهبر جامعه باشد و بر این اساس، عامل هویت‌بخش جامعه محسوب می‌شود که مردم را با یک هدف و آرمان ملی به همکاری فرا می‌خواند» (ادیبی، ۱۳۸۰: ۱۸۹). این دیدگاه، در ادبیات پایداری نیز به‌خوبی بازتاب یافته است.

بحران‌های اجتماعی و جنگ، الگوهای هویتی شخصیت‌ها را دگرگون ساخته و اولویت‌های آنان را تغییر می‌دهد. در چنین شرایطی، شخصیت‌های داستانی برای معنادادن به کنش‌ها و جایگاه خود، بیشتر به هویت جمعی متوسل می‌شوند؛ بنابراین هویت فردی در پس‌زمینه قرار می‌گیرد یا در راستای اهداف کلان اجتماعی و ملی تعریف می‌گردد.

در رمان نخل‌های بی‌سر، ناصر به‌عنوان قهرمان داستان، از خلال پیوند با دیگر رزمندگان، خانواده‌های شهدا و تعلق خاطر به شهر، مسجد و خرمشهر، به‌نوعی بازتعریف هویت می‌رسد؛ بازتعریفی که در هم‌راستایی کامل با اهداف جمعی و آرمان مقاومت است. این پیوند عمیق، وابستگی او را به گروه‌های اجتماعی، به‌ویژه خانواده‌های شهدا و مجاهدان، تقویت می‌کند. در دل جنگ، ناصر دیگر فقط یک فرد نیست؛ او بخشی از جماعت شهیدان، مجاهدان و بازماندگان است. فردیتش را فدای تعلق به گروهی کرده که با شهر، تاریخ و ایمان پیوند دارد: «پدر گفت: ناصر نمی‌تونه غصه نخوره. یا به یاد خرمشهره یا به یاد بچه‌های اونجاست.» (همان، ۱۸۱)

این همبستگی اجتماعی، در بستر جنگ، به عاملی برای انسجام هویتی و استمرار مقاومت بدل می‌شود و از شخصیت‌ها چهره‌هایی می‌سازد که هویتشان در متن جمع معنا می‌یابد.

۳-۱-۴. هویت ملی

هویت ملی در نخل‌های بی‌سر نمود پرننگی دارد؛ از نماد نخل به‌عنوان عنصر هویتی تا تعلق خاطر ناصر به خرمشهر، مؤلفه‌های هویت ملی در همه سطوح داستان حضور دارند. این پیوند، همانند نگاه اندرسن به ملت به‌عنوان «اجتماعی خیالی که اعضایش هرگز هم یکدیگر را نمی‌بینند؛ اما در ذهن پیوندی مشترک دارند.» (Anderson, 2006: 6) نشان می‌دهد که ارتباط عاطفی شخصیت‌ها با شهر، فراتر از جغرافیا است.

از دیدگاه اسمیت، سرزمین و نمادهای ملی عناصر اصلی هویت‌اند. «ایرانیان هویت ملی خود را از برکت زبان فارسی نگه داشته‌اند. هویت ملی در ایران همان هویت دینی است.» (قبادی، ۱۳۹۸: ۱۷) در نظریه‌های فرهنگی و ملی‌گرایی، وطن و خانواده از الگوهای اصلی هویت‌سازی‌اند و مادر نماد سرزمین مادری است. دلشوره مادر ناصر در آغاز داستان، یادآور پیوند مادر و وطن است. تسلط دشمن بر وطن در وجود او غمی مشترک پدید می‌آورد.

«خرمشهر، شهر مقاومتی است که زنان نیز در آن علیه تجاوز دشمن ایستاده‌اند. نماد مام وطن بوده است.» (سعیدی، ۱۳۹۵: ۶۲) «چنین روایت‌هایی، حافظه جمعی جنگ و هویت ملی را تقویت می‌کند.» (Ashplant, 2000, 3) عنوان رمان نیز هویت بومی جنوب را بازتاب می‌دهد؛ نخل‌هایی که بخشنده بودند و بی‌سر نیز به پایداری ادامه می‌دهند: «نخل‌ها گرچه خود زخمی دشمن‌اند؛ اما از همدردی نیفتاده‌اند و با نداشتن سر و زخمی بودن تن، سیاهپوش شده‌اند.» (فراست، ۱۳۸۵: ۱۰۹) سعیدی می‌نویسد: «اگر سر نخل صدمه ببیند، خشک می‌شود.» (سعیدی، ۱۳۹۵: ۶۳) شهناز، شهدای بی‌سر را به نخل‌های بی‌سر تشبیه می‌کند. (فراست، ۱۳۸۵: ۴۱)

وطن‌دوستی مهم‌ترین بُعد هویت است: «شهر برایش عزیز شده است» (همان، ۳۲). در نظریه اسمیت، «هویت ملی بازتعریف دائمی ارزش‌ها، نمادها، خاطرات و سنت‌هاست.» (اسمیت، ۱۳۸۳: ۳۰) به نقل از (نظری، ۱۳۹۴: ۲۱) در بحران جنگ، این عناصر به‌عنوان منابع هویت و یکپارچگی ملی عمل می‌کنند. نخل‌های بی‌سر روحیه مقاومت و وفاداری به وطن را بازنمایی می‌کند و هویت ملی را در دل بحران بازتعریف می‌سازد؛ شخصیت‌ها درمی‌یابند که هویت ملی همبستگی فرهنگی و تاریخی فراتر از مرزهاست.

«مسجد جامع، مناره‌هاش دارن می‌گن بیا... این خاطره‌ها باعث میشن آدم دردشو فراموش

کنه. باید برم. بچه‌ها تنهان، شهر منتظره» (فراست، ۱۳۸۵: ۱۸۳-۱۸۴)

۴-۱-۴. هویت دینی

«در ادبیات انقلاب اسلامی او و من و تو درآمیخته و هویت امروزی ایرانی را نیز گویاترین صورت‌ها و جامع‌ترین اشکال در ادبیات دینی روزگار بازتابانده‌اند.» (قبادی، ۱۳۹۸: ۱۵) به باور سنگری در دفاع مقدس، «هویت دینی بر هویت ملی غلبه دارد و اگر هویت ملی مطرح شود، از هویت دینی تبعیت می‌کند.» (سنگری، ۱۳۸۹: ۲۲ و ۲۱) از سوی دیگر خسروی به نگرش امام خمینی در مورد اهمیت هویت اشاره می‌کند: «از آنجا که فرهنگ ایرانیان متأثر از اسلام بوده است، در نتیجه فرهنگ اسلامی مهم‌ترین عامل هویت‌ساز ایرانیان بوده است.» (خسروی، ۱۳۹۰: ۱۷) نصرآبادی هم بیان می‌کند: «ایرانیان در جنگ فقط با تکیه بر اصل ایرانی بودن و داشتن هویتی ملی-دینی در برابر هجوم عراق ایستادند.» (نصرآبادی، ۱۳۸۴: ۸۳) «پیوند دین، مردم و ایران، سه عنصر مثلث هویت ادبی دفاع مقدس محسوب می‌شوند.» (سنگری، ۱۳۸۹: ۲۹)

هویت دینی در این داستان، با نمادهایی چون تصویر امام، استغاثه، دعا و نماز آشکار می‌شود. حتی دفاع از وطن، بهانه‌ای برای حفظ ایمان تلقی می‌شود.

دین و پایبندی به عقیده در آغاز داستان، با توصیف ساعت در کنار عکس امام خمینی (ره) وارد داستان می‌شود. فراست، از زبان شخصیت‌های رمان بارها به دعاها و استغاثه‌ها اشاره می‌کند تا خواننده بداند، باورمندی به دین، چقدر در هویت ایرانی، اسلامی شخصیت‌ها متأثر است. - «دست‌های زن بالا می‌رود و استغاثه می‌کند: یا فاطمه زهرا، تو رو به جون عزیزت حسین، خودت کمکمون کن.» (فراست، ۱۳۸۵: ۱۴)

نقطه قوت رمان نخل‌های بی‌سر در پیوندی‌ست که میان هویت ملی و دینی برقرار می‌کند؛ پیوندی که به تعبیر شخصیت‌های داستان، نه یک انتخاب بلکه تعهدی هم‌زمان است. «یادمه روزهای اول جنگ، به یکی از بچه‌ها گفت: چرا نماز نمی‌خونی؟ او گفت: فعلاً جنگه و کار واجب‌تر داریم. نمازمو گذاشتم برای بعد از جنگ. ناصر گفت: ولی ما برای نماز می‌جنگیم.»

(همان، ۱۶۲)

۲-۴. بازنمود هویت در رمان شب‌ها و روزها

۴-۲-۱. هویت فردی

در رمان شب‌ها و روزها، هویت فردی شخصیت‌ها در بستر جنگ جهانی دوم شکل می‌گیرد و دگرگون می‌شود. جنگ، به عنوان تجربه‌ای فراگیر و ویرانگر، آنان را وادار می‌کند با خود و جایگاهشان در جهان روبه‌رو شوند. بر اساس دیدگاه اریک اریکسون، بحران‌های شدید اجتماعی و روانی فرد را به بازنگری در تصویر خویش سوق می‌دهد.

سابوروف، قهرمان اصلی، نمونه روشن این فرایند است. او با فقدان دوستان، فشار مسئولیت و تنهایی روبه‌روست و راه عبور از بحران هویتی‌اش را در خدمت به وطن و عمل نظامی می‌یابد: «او دیگر نمی‌توانست خود را همان‌طور ببیند. گفت: خب حالا می‌جنگیم.» (سیمونوف، ۱۳۶۳: ۴۵۷) جنگ، شخصیت‌ها را ناگزیر به تعریف دوباره معنای زندگی می‌کند. سابوروف درمی‌یابد که آرزوها و رؤیاهای بسیاری در خاک میهنش مدفون شده و اکنون «تمام سنگینی آنها بر شانه او نیز قرار داشت.» (همان، ۳۷۴)

ترس و احساس امنیت نیز در پیوند با جمع معنا می‌یابد:

«آدم وقتی تنهاست بیشتر می‌ترسه... سابوروف با خود اندیشید که او نیز وقتی همراه گردان است، کمتر می‌ترسد.» (همان، ۲۶)

لحظات فقدان، بحران هویت را تشدید می‌کند. در تشییع دوستش، نوشت: «ماسله‌نیکوف کشته شد. من هنوز اینجا هستم...» (همان، ۴۵۶) و با صدایی خشن افزود: «خب حالا می‌جنگیم.» (همان، ۴۵۷)

این روایت نشان می‌دهد هویت فردی سابوروف ساختاری ثابت نیست؛ بلکه فرایندی پویاست که در رویارویی با بحران جنگ شکل می‌گیرد و بازتعریف می‌شود.

۲-۲-۴. هویت اجتماعی

در رمان شب‌ها و روزها، کنستانتین سیمونوف هویت اجتماعی را در دل ساختارهای ایدئولوژیک و جمع‌گرایانه شوروی (روسیه) بازنمایی می‌کند. این هویت، در بستر جنگ، بر پیوند میان افراد، واحدهای نظامی و نهادهایی چون ارتش و کومسومول استوار است. از نظر یورگن روله، ادبیات شوروی پس از ۱۹۳۰م در قالب رئالیسم سوسیالیستی، فردیت را حذف و قهرمان جمعی را تثبیت می‌کند: «قدرت دولتی در خصوصی‌ترین زوایای زندگی مردم رسوخ می‌کند. دیکتاتورها به قواعدی همچون جمع‌گرایی و شوونیسم علاقه دارند.» (روله، ۱۳۸۳: ۱۲ و ۱۸۰)

قهرمانان این رمان، هرچند با بحران‌های درونی روبه‌رو می‌شوند، در اجتماع معنا و مأوا می‌یابند. سابوروف، افسر جوان ارتش، در میانه جنگ و ویرانی درمی‌یابد: «او، سربازانش اعم از زنده و مرده، آن زن با سه فرزندش در زیرزمین، همه‌وهمه روسیه بودند...» (سیمونوف، ۱۳۶۳، ۴۶)

تجربه همبستگی در میان افراد ناشناس، زمینه‌ساز هویت اجتماعی تازه است. در پناه‌گیری سابوروف در خانه‌ای روستایی، این حس بارز می‌شود: «برای نخستین‌بار احساس کرد وارد خانواده‌ای شده که آنها را می‌شناسد و در بینشان واقعاً راحت است.» (همان، ۲۳۳) بر اساس نظریه هویت اجتماعی تاجفل، این پیوند نوعی هویت درون‌گروهی در بستر بحران است که احساس تعلق را تقویت می‌کند. مطابق دیدگاه هال نیز، چنین هویت‌هایی در بسترهای تاریخی و فرهنگی شکل می‌گیرند و با بحران بازتعریف می‌شوند.

نشانه‌ای دیگر از هویت اجتماعی در اثر، فعالیت جوانان کومسومول است؛ گروهی که برای آینده‌ای که خود در آن نخواهند بود، کار می‌کنند: «این جوانان پانزده‌ساله، هرگز به سی‌سالگی نخواهند رسید.» (همان، ۱۰۸) این ساختارها به افراد هویت می‌بخشند و آنان را به فداکاری جمعی وامی‌دارند. در نهایت، جنگ هویت فردی را دگرگون و آن را در دل هویتی اجتماعی بازتولید می‌کند.

۳-۲-۴. هویت ملی

آندرسن، ملت را اجتماعی - سیاسی خیالی می‌داند که «موجودیتش بر احساس قراردادی تعلق

جمعی استوار است.» (Anderson, 2006: 6) خلودکوفسکی نیز «هویت ملی روس را حاصل ترکیب تاریخ، جغرافیا و ارزش‌های مشترکی چون دولت‌محوری و برابری اجتماعی توصیف می‌کند.»

(Холодковский, 2017:155, 160) این دو نگاه، ملت را هم به‌مثابه اجتماع خیالی و هم به‌عنوان ساختاری تاریخی-فرهنگی قابل تحلیل می‌سازند.

آندرسن نقش زبان چایی را در شکل‌گیری آگاهی ملی مؤثر می‌داند. (Anderson, 2006: 44) ابزاری که مانند روایت‌های ادبی هویت جمعی را منتقل می‌کند. خلودکوفسکی نیز به همزیستی سنت‌گرایی و مدرن‌گرایی در فرهنگ روس اشاره دارد.» (Холодковский, 2017:160) «هیچ‌چیز ما را به هم پیوند نمی‌دهد، جز صدای خیالی که در مراسم یا متون، همدلی جمعی را شکل می‌دهد.» (Anderson, 2006:145) اشپلنت و همکاران معتقدند: «حافظه جنگ به حافظه فرهنگی بدل شده و سیاست یادمان‌ها بخشی از آن است.» (Ashplant, Dawson, & Roper, 2000: 2)

در شب‌ها و روزها، مکان‌هایی چون مامایو کورگان و خانه‌های ویران، تجلی هویت ملی‌اند. سابوروف درمی‌یابد که «او، سربازانش... همه‌وهمه روسیه بودند.» (سیمونوف، ۱۳۶۳: ۴۶) و مرگ یا تسلیمش، نابودی بخشی از روسیه است. وطن در قالب مادر میهن نیز بازنمایی می‌شود: «زیر پایشان خاک استالینگراد را احساس می‌کردند...» (همان، ۲۵۷)

«کمربند سبز، اطراف مامی کورگان را احاطه داشت و بر بالای آن ردیف درخت‌های نازک زیرفون ده ساله.» (همان، ۱۸) مامایو کورگان با ۲۰۰ پله‌اش، یادآور ۲۰۰ روز نبرد است و توصیف سیمونوف از کمربند سبز و ردیف درختان، بار نمادین آن را تقویت می‌کند.

از منظر یونگ، مادر میهن صورتی از کهن‌الگوی مادینه است که فداکاری و حرمت را برمی‌انگیزد (یونگ، ۱۳۷۶: ۲۶)؛ (روزبهرانی، ۱۳۹۹: ۴۸). لاهیجی و کار نیز چهره مادر میهن را برگرفته از اسطوره‌های آفرینش می‌دانند (۱۳۸۷: ۸۷-۹۰). سیمونوف در آغاز داستان، با تصویر زن جنگ‌زده و وفادار به خاک، این هویت را برجسته می‌کند: «زن مدام از بدبختی‌هایش می‌گفت. در کلام زن سرزنش نبود، یأس بود. گویی نه از یک شهر بزرگ، بلکه از خانه خود سخن می‌گوید.»

(همان، ۶)

در این روایت، شهر و وطن فراتر از موقعیت جغرافیایی، بخشی از هویت مردم‌اند. سابوروف و دیگران نه فقط برای بقای خود که برای بقای روسیه می‌جنگند. جنگ و بحران اجتماعی، هویت فردی را به نفع اهداف کلان ملی می‌سازند و بقای خانه، خانواده، هم‌زمان و کشور، مفهومی یگانه می‌یابد؛ بنابراین، در رمان سیمونوف، نمادهایی چون مامایو کورگان، خانه‌های سوخته و چهره‌های زنانه، هویت ملی را تثبیت می‌کنند.

۴-۲-۴. هویت دینی یا غیبت آن

رمان شب‌ها و روزها در بستر شوروی (روسیه) پس از انقلاب ۱۹۱۷ م شکل گرفته؛ جایی که مارکسیسم - لنینیسم، دین را «افیون توده‌ها» و ابزاری برای سلطه می‌دانست. در چنین فضای ایدئولوژیکی، حذف نشانه‌های دینی بازتابی واقع‌گرایانه از زمانه است و نه ضعف روایت. چنان‌که مارکس تأکید دارد: «کارگران وطنی ندارند...» (ابنشتاین، ۱۳۶۹: ۴۳-۴۷)، به نقل از (زارع، ۱۳۸۵: ۱۳۷)

«ادبیات مقاومت شوروی (روسیه) تقدس میهن را بر پایه "ناسیونالیسم" و "روح وطنی" می‌سازد.» (سنگری، ۱۳۸۹: ۲۱) همین گرایش در سنتی که زرگر به آن اشاره دارد، «بر هویت مستقل و روح روسی تأکید می‌کند.» (زرگر، ۱۳۸۴: ۷۸) نبود دعا، نیایش یا اسطوره‌های مذهبی در روایت سیمونوف، و تمرکز بر سرباز سوسیالیست مسئول، نتیجه همین چهارچوب است. روله معتقد است: «ادبیات در نظام‌های تمامیت‌خواه، به‌رغم تحریف، مورد تکریم و ابزار نفوذ روانی است.» (روله، ۱۳۸۳: ۱۰) «سیاست فرهنگی استالینی نویسندگان را "مهندسان روح" حزب می‌خواست و آزادی اندیشه را مشروط به خدمت به رئالیسم سوسیالیستی می‌کرد.» (همان، ۲۰-۱۹)

در شخصیت سابوروف، این فشار ایدئولوژیک آشکار است. او پس از مرگ دوستش می‌نویسد: «ماسله‌نیکوف کشته شد. من هنوز اینجا هستم...» (سیمونوف، ۱۳۶۳: ۴۵۶). معنای حیاتش نه در ایمان دینی که در انجام وظیفه و دفاع از وطن شکل می‌گیرد: «اگر من بمیرم یا تسلیم شوم،

این قطعه دیگر روسیه نخواهد بود.» (همان، ۴۶)

حتی چهره مادر پیر آغاز رمان، نماد وطن رنج‌کشیده است نه مذهب: «زن مدام از بدبختی‌هایش می‌گفت... در کلام زن سرزنش نبود، یأس بود» (همان، ۶). کرمی نیز یادآور شده: «ایدئولوژی سوسیالیسم جای مذهب و قومیت را گرفت.» (کرمی، ۱۳۸۲: ۳۷)

در روابط انسانی نزدیک، همچون پیوند سابوروف و مادر آنیا، رگه‌ای از ایمان دیده نمی‌شود؛ همه چیز در خدمت بقاء جمع و سرزمین است. به این ترتیب، حذف هویت دینی نه تصادفی، بلکه کارکرد ایدئولوژیک ادبیات شوروی (روسیه) است.

بالین‌حال، روله تأکید می‌کند: «حتی نظام توتالیتار نمی‌تواند انسان را به طور کامل و همیشگی تعریف کند.» (روله، ۱۳۸۳: ۱۸۱) این تناقض در پایان‌بندی سیمونوف نیز مشهود است؛ جایی که سابوروف، زیر فشار سیاسی، همچنان در جستجوی معنایی شخصی باقی می‌ماند.

۵. نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی دو رمان نخل‌های بی‌سر (قاسمعلی فراست) و شب‌ها و روزها (کنستانتین سیمونوف) نشان داد که بازنمایی هویت در هر اثر حاصل هم‌نشینی سه لایه اساسی است: بستر تاریخی و اجتماعی شکل‌گیری اثر، ایدئولوژی حاکم و تجربه زیسته‌ی نویسندگان به‌عنوان شاهدان وقایع. نخل‌های بی‌سر با استفاده از صحنه‌های جنگ خرمشهر و دیالوگ‌های شخصیتی، هویت ملی و دینی را درهم‌تنیده نشان می‌دهد و شهادت را نه صرفاً کنشی فردی، بلکه اوج فرآیند هویت‌سازی معرفی می‌کند.

در مقابل، شب‌ها و روزها به‌عنوان بازتاب تجربه‌ی جنگ جهانی دوم در شوروی (روسیه)، در بخش‌هایی مانند توصیف دفاع استالینگراد، وفاداری به حزب و میهن را در محور روایت قرار می‌دهد و با حذف کنش مذهبی، فردیت را عامدانه ذوب‌شده در ساختار جمع‌گرایی حزب تصویر می‌کند.

سبک روایت نیز به شکل‌گیری این دو گونه هویت کمک می‌کند: زبان شاعرانه و عاطفی

فراست، همراه با بهره‌گیری از کهن‌الگوهای حافظه ملی، به تقویت پیوند انسانی و معنوی میان شخصیت‌ها می‌انجامد؛ درحالی‌که نثر گزارشی و منظم سیمونوف، مطابق با نظم ایدئولوژیک، انعکاس‌دهنده‌ی ارزش‌های حزب است.

نتایج این مقایسه نشان می‌دهد، ادبیات پایداری دو الگوی متمایز هویت‌پردازی را شکل می‌دهد: الگویی متکی بر ترکیب ایمان و میهن‌دوستی در سنت ایرانی - اسلامی و الگویی مبتنی بر جمع‌گرایی ایدئولوژیک - سوسیالیستی در سنت شوروی (روسیه). این تفاوت‌ها در عین اشتراک مضامین بنیادین (مقاومت، فداکاری، همبستگی) به‌وضوح تحت‌تأثیر سیاست حافظه هر فرهنگ قرار دارند؛ مفهومی که اشپلنت و همکاران (۲۰۰۰) توضیح داده‌اند و یافته‌های این پژوهش آن را تأیید می‌کند.

بنابراین، یافته‌ها به‌روشنی به پرسش اصلی تحقیق پاسخ می‌دهند: هویت ملی - اجتماعی، فردی و دینی در این دو رمان، در عین اشتراک در اهداف مقاومت و پایداری، از دو الگوی متمایز شکل گرفته‌اند که ریشه در تفاوت‌های تاریخی، فرهنگی و ایدئولوژیک ایران و شوروی (روسیه) دارند. این نتیجه چهارچوب نظری پژوهش اسمیت و هال را تأیید می‌کند و سهم تحلیل تطبیقی ادبیات پایداری را در درک پویایی‌های هویت گسترش می‌دهد.

منابع

- ادیبی سده، مهدی (۱۳۸۰) *جامعه‌شناسی جنگ و نیروهای نظامی*، چاپ اول، تهران، سازمان سمت
- بیرو، آلن (۱۳۷۰)، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه: باقر ساروخانی، چاپ دوم، تهران، کیهان.
- ترابی، ضیاءالدین (۱۳۸۹) *آشنایی با ادبیات مقاومت جهان*، چاپ اول، تهران، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس
- جمعی از نویسندگان، (۱۳۹۴) *تاریخ ادبیات قرن بیستم روسیه*، ترجمه آبتین گلکار، چاپ اول، تهران، نشر چشمه

- حسینی، سیده صدیقه (۱۳۹۲)/اهداف فرهنگی در جنگ نرم رسانه‌ای (رسانه ملی و الگوها)، چاپ اول، قم، انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی
- زهیری، علیرضا (۱۳۸۱)/انقلاب اسلامی و هویت ملی، قم، انجمن معارف اسلامی ایران
- سعیدی، مهدی (۱۳۹۵)/ادبیات داستانی جنگ در ایران، چاپ اول، تهران، نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی
- سنگری، محمدرضا (۱۳۸۹)/ادبیات دفاع مقدس، چاپ اول، تهران، ناشر بنیاد آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس
- سیمونوف، کنستانتین (۱۳۶۳) شب‌ها و روزها، ترجمه ناصر مقصودی، انتشارات سپهروردی
- شکری، غالی (۱۳۶۶)/دب مقاومت، ترجمه محمدحسین روحانی، چاپ اول، تهران، نشر نو
- شورل، ایو (۱۳۸۶)، ادبیات تطبیقی، ترجمه: دکتر طهمورث ساجدی، چاپ اول، تهران نشر امیرکبیر.
- صنعتی، محمدحسین، (۱۳۸۹)/آشنایی با ادبیات دفاع مقدس، چاپ اول، تهران، ناشر بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس
- فراست، قاسمعلی (۱۳۸۵) نخل‌های بی‌سر، چاپ سوم، تهران، نشرصریر
- فروغی جهرمی، محمدقاسم (۱۳۸۹) مقوله‌ها و مقاله‌ها، (بررسی ادبیات دفاع مقدس) چاپ اول، تهران، ناشر خانه کتاب، بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس
- قبادی، حسینعلی (۱۳۹۸)/ادبیات فارسی انقلاب اسلامی و هویت ایرانی، چاپ سوم، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی
- غنیمی هلال، محمد (۱۳۸۲)/ادبیات تطبیقی، ترجمه سید مرتضی شیرازی، نشر امیرکبیر
- کفافی، عبدالسلام (۱۳۸۲)، ادبیات تطبیقی، ترجمه حسین سیدی، تهران، انتشارات آستان قدس رضوی، شرکت به نشر
- لاهیجی، شهلا، مهرانگیز کار (۱۳۸۷) شناخت هویت زن ایرانی در گستره پیش تاریخ و تاریخ، چاپ چهارم، تهران، روشنگران و مطالعات زنان.

- ندا، طه (۱۳۸۴) *تاریخ ادبیات تطبیقی*، ترجمه دکتر رضوان رسولی، چاپ اول، تهران، نشر آوام
- هال، استوارت و لارنس گراسبرگ (۱۳۹۶) *پروبلماتیک هویت در مطالعات فرهنگی (هویت و جهانی‌شدن)*، ترجمه سیاوش قلی‌پور و علی‌رضا مرادی، چاپ اول، تهران، نشر پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
- هال، استوارت (۱۳۹۱) *معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی*، ترجمه احمد گل محمدی، چاپ اول، تهران، نشر نی
- یونگ، کارل گوستاو (۱۳۷۶) *چهار صورت مثالی (مادر، ولادت مجدد، روح، چهره مکار)* ترجمه پروین فرامرزی، مشهد: آستان قدس رضوی، موسسه چاپ و انتشارات
- مقالات
- حسینی، وجیهه (۱۳۹۸) *واکاوی انواع هویت در داستان‌های نوجوانان بر اساس نظریه روانی-اجتماعی/ریکسون*، تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی، دوره ۵۳، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۸، ۳۱-۱۵.
- خسروی، علیرضا (۱۳۹۰) *امام خمینی و بازسازی هویت*، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوازدهم، شماره ۲، پیاپی ۴۶- صص ۳-۳۰
- روزبهرانی، طاهره (۱۳۹۹) *تحلیل کهن الگوی مادر (مام وطن) در رمان جای خالی سلوچ*، فصلنامه پژوهاک زنان در تاریخ، سال اول، شماره پیاپی ۴۱-۵۰
- نظری، علی‌اشرف و خلیل طهماسبی (۱۳۹۴) *ملت و ملی‌گرایی در نگاه انتقادی آنتونی دی. اسمیت (رویکرد جامعه‌شناسی تاریخی)*، فصلنامه سیاست پژوهی، دوره دوم، شماره ۳، صص ۹-۴۰
- یوسفی، علی (۱۳۸۰) *روابط بین قومی و تاثیر آن بر هویت ملی اقوام در ایران*، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۸، سال دوم، صص ۱۱-۴۲
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Revised ed.). Verso.

- Ashplant, T. G., Dawson, G., & Roper, M. (Eds.). (2000). *The politics of war memory and commemoration*. Routledge.
- Hall, S. (1990). *Cultural Identity and Diaspora*. In J. Rutherford (Ed.) , *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart
- Hall, S., & du Gay, P. (Eds.). (1996). *Questions of cultural identity*. London: SAGE Publications
- Симонов, К. (1984). Константин Симонов в воспоминаниях современников (Л. А. Жадова, С. Г. Караганова, Е. А. Кацёва, Сост.; М. Я. Малхазова, Ред.). Москва: Советский писатель
- Корючкина, О. В. (2020). Константин Симонов. Центральная библиотека им. А. С. Пушкина
- Холодковский, К. Г. (2017). Российская идентичность: исторический путь. В Э. А. Семененко (Ред.), *Идентичность: Личность, общество, политика*. Москва: Всемир

